

ОКУУ КӨНДҮМҮН КАЛЫПТАНДЫРУУГА ЖАНЫЧА КӨЗ КАРАШТАР

Сакиева С.С. – п.и.д., профессор,

s-sakieva@mail.ru

Алиева Р.А. - улук окутуучу,

roza.a76@mail.ru М.Адышев атындагы ОшТУ, Ош

шаары, Кыргыз Республикасы.

Абдразакова А.А. – магистрант,

abdyrazakova1997@mail.ru ЖАМУ,

Жалал-Абад шаары, Кыргыз Республикасы.

Аннотация: Макаланын мазмуну башталгыч класста Адабий окуу сабагында окуу көндүмүн калыптандырууга жана аларды өркүндөтүүгө болгон жанычыл мамилелерге арналган. Окуу көндүмүнүн башталгыч класстарда үйрөтүүгө карата алардын формалары, стратегиялары сунушталган. Окуу көндүмүн калыптандыруу боюнча учурда колдонулуп жаткан долбоорлордун башталгыч класстарда колдонулушу, мындагы окуучу менен мугалимдин жетишкен ийгиликтери жөнүндө сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: Окуу көндүмү, окуу көндүмүнүн түрлөрү, Адабий окуу предмети, окуу көндүмүнүн базалык компоненти, окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүү.

НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ

Сакиева С.С. –д.п.н., профессор,

Алиева Р.А. –старший преподаватель

ОшТУ им. М.Адышева

Абдразакова А. –магистрант

ЖАГУ имени Б.Осмонова

Аннотация: Содержание статьи посвящено инновационным подходам к формированию и совершенствованию навыков чтения литературное чтение в начальной школе. Представлены их формы и стратегии обучения навыкам чтения в начальной школе. Будет обсуждаться использование существующих проектов по развитию навыков чтения в начальных классах и успех ученика и учителя.

Ключевые слова: Навыки чтения, виды навыков чтения, предмет литературное чтение, основные компоненты навыков чтения, развитие творческих способностей учащихся.

NEW PERSPECTIVES TO IMPROVE READING SKILLS

Sakieva S.S. – Ph.D., professor,

Alieva R.A. - senior lecturer

OshTU them. M. Adysheva

Abdrzakova A. - undergraduate

JASU named after B. Osmonov

Annotation: The content of the article is devoted to innovative approaches to the formation and improvement of reading skills in elementary school Literary reading. Their forms and strategies for teaching reading skills in elementary school are presented. The use of existing projects to develop reading skills in the early grades and student and teacher success will be discussed.

Key words: Reading skills, types of reading skills, the subject of literary reading, the main components of reading skills, the development of students' creative abilities.

Башталгыч билим берүүдө адабий окуу предметин окуп-үйрөнүүдө окуу көндүмүнө өзгөчө маани берилет. Адабий окуу предмети окуу көндүмдү ишке ашырат

жана аны теорияда, практикада колдонууну жетектейт. Адабий окуу предмети аркылуу окуучунун инсандык компоненттери калыптанат, өркүндөйт. Адабий окуу предмети башталгыч класстагы окуп-үйрөнүлүүчү предметтерди жетектейт. Адабий окуу предмети аркылуу бала кыргыз тилинин грамматикалык, орфографиялык, орфоэпиялык, пунктуациялык эрежелерин, кол жазма сулуулугун, математикада тексттик маселелерди, мекен таанууда Кыргызстандын жаратылышын, музыкада кыргыз элинин музыкалык аспаптары, ырлары, сүрөттө кооз жаратылышты кабыл алууну ж.б. иш-аракеттерди адабий окуу сабагында калыптанган окуу көндүмдөрүнүн негизинде ишке ашыра алат. Себеби, окуу процессиндеги ар бир жүргүзүлүүчү иш-аракет текстти окуу, анын маанисин түшүнүү менен жүргүзүлөт (4,10; 7, 8; 6, 100).

Кыргыз педагогикасында окуу көндүмүнүн теориясы жана практикасы изилденип, тажрыйбада колдонулуп келе жатат. Бул боюнча белгилүү окумуштуу педагогдор И.Б.Бекбоев, Н.Ишекеев, А.Муратов, С.Рысбаев, Ж.Чыманов ж.б.лардын эмгектеринде изилденип, тажрыйбада колдонулууда. Башталгыч мектепте окуу көндүмүн калыптандыруунун проблемалары белгилүү окумуштуулар С.Турусбеков, А.Токтомаматов, С.Рысбаев, Б.Абдухамидованын эмгектеринде ишке ашырылды. Айрыкча адабий окуудагы окуу көндүмүн калыптандырууга карата А.Токтомаматовдун окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүү аркылуу жүргүзүү сунушталса, С.Рысбаев, Б.Абдухамидованын эмгектеринде окуу көндүмүнүн калыптанышы окуунун түрү боюнча окуп-үйрөнүү сунушталган. Бул окумуштуулардын эмгектери учурдагы башталгыч класстар үчүн түзүлгөн Адабий окуу предмети, окуу-методикалык колдонмолору аркылуу окуп-үйрөнүлүүдө (1, 80).

Башталгыч класста окуу предметин окуп-үйрөнүүдө окуучунун текстти туура, шар, сезимдүү, көркөм окуу аркылуу тексттин маанисин түшүнүүгө, текстти талдоого багытталып келген. Ал эми кийинки мезгилдеги окуу көндүмүн калыптандырууга жана өркүндөтүүгө сунушталып жаткан эл аралык долбоорлордо текстти окуунун жана түшүнүүнүн ыңгайлуу формалары жана методдору окуп-үйрөнүлдү. Бул долбоорлор аркылуу башталгыч класстын мугалимдери, мектептин директорлору, окуу бөлүмүнүн башчылары, мектептин китепканачылары, ушул адистикти даярдаган жогорку окуу жайлары, колледждердин окутуучулары да тартылды. Долбоордун материалдарын үйрөтүүгө карата семинарлар, тренингдер, мастер-класс өндөнгөн иш-чаралар уюштурулду, практикаланды. Окуу планына “Окуу көндүмүн калыптандыруу” деген аталыштагы дисциплина окутулуп, практикаланууда.

Окуу көндүмүн башталгыч класстарда калыптандырууга карата эл аралык долбоорлор сунуштаган базалык компоненттерди ишке ашыруу өзүнүн жакшы жетишкендиктерин көрсөтүүдө. Башталгыч класстардын окутуу системасында “Бирге окуйбуз”, “Келгиле, окуйбуз!”, “Керемет окуу” долбоолору аркылуу окуу көндүмдөрүнүн базалык компоненттери сунушталып келди. Базалык компоненттер окуучунун окуу көндүмүн калыптандырууда жаныча ой жүгүртүүгө ыңгайлуу экендиги менен баалуу. Базалык компоненттер мугалимдин жана окуучунун чыгармачылык менен иштөөсүнө багыт берет. Бизге белгилүү болгондой, биз буга чейин окуунун түрлөрү (туура, шар, сезимдүү, көркөм) басым жасап, окуучунун текстти окуу мүмкүнчүлүгүн баалап келгенбиз. Жогорудагы долбоорлор менен иштеп, студенттерге үйрөтүү аркылуу окуу көндүмүнүн сапатын жогорулатууга мүмкүнчүлүк түзүлдү.

Демек, окуу көндүмү 5 базалык компонент аркылуу ишке ашат. Алар төмөнкүлөр:

1. Тыбыштык кабыл алуу – бул тилдеги түрдүү тыбыштарды уга билүү жана ар кандайча өзгөртө билүү. Тыбыштык кабыл алуу жана алфавит менен таанышуу бири-биринен айырмаланаарын баса белгилеп кетүү керек, анткени биринчиси жазуу менен байланышпай, толугу менен угуу компоненти болуп саналат. Тыбыштык кабыл алуу көндүмдөрү окууга үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берген пайдубал болуп саналат. Тыбыштык

кабыл алуу көндүмдөрүн атайын окутуунун натыйжасында үйрөнгөн балдар өздөрүнүн окуу көндүмдөрүн олуттуу түрдө жакшыртканын изилдөөлөр көрсөттү. Тыбыштык кабыл алуу – бул окуу көндүмүн калыптандыруудагы негизги компонент экендиги менен баалуу. Окуу көндүмү жалпысынан тыбышты таануу аркылуу, угуу, көрүү, байкоо иш-аракеттери ишке ашат. Тыбышты эн алгач угуусун оозеки формада үйрөтүү менен көндүмдүн алгачкы формасы иштейт. Тыбыштын угулушу аркылуу окуучу анын үндүү, үнсүз, жоон, ичке экендигин айырмалайт. Алгачкы орфографиялык, орфоэпиялык эрежелер менен иштөөгө башкы көңүл бурулат. Тыбыштын угулушу оозеки формада жүргүзүлөт. Тыбышты табуунун формасы сүрөт, сүйлөм, сөз, муун, тыбыш, тамга деген түшүнүк менен анализ-синтез методу ишке ашат. Анализ-синтез методу жетектөөчү компонент болуу менен окутуунун салттуу жана активдүү методдору менен иштөө ишке ашырылат. Жалпысынан, бул иш-аракеттер эне тилин окутуунун методикасындагы сабатка үйрөтүүнүн методикасында калыптанат жана үйрөтүлөт.

2. Алфавит менен таанышуу – бул окуунун баштапкы түзүмдүк элементтеринин бири. Башкача айтканда, алфавит менен таанышуу – бул тамгалар менен тыбыштардын ортосундагы өз ара байланышты иликтеп үйрөнүү. Мисалы, тамганы көрсөткөндө, окуучулар аны таанып, тиешелүү тыбышты айтышат. Тыбыштык тамгалык байланышты түшүнбөй туруп, окууга үйрөнүү мүмкүн эмес. Мындай байланыш китеп окуу боюнча бардык окуу программаларынын маанилүү компоненти болуп саналат, анткени ал окурмандарга жазуу түрүндө берилген жаңы сөздөрдү таануу үчүн курал катарында кызмат кылат. Алфавит менен таанышуу тыбышты кабыл алуу компонентин толуктайт жана улантат. Тыбышты таануу аркылуу тамганы айтылышын, жазылышын айырмалоого багыт алат. Алфавитти таануу, менен иш жүргүзүү негизинен 1-класста калыптандырылат. Тыбыш менен тамга биргеликте жүргүзүлүүнүн формаларын жана методдорун ишке ашыруу башкы проблема катары окуп-үйрөнүлүп келе жатат. Алфавитти окуу, таануу процесстери аркылуу бала окуу иштерин жүргүзүүгө аракет жасалат. Алфавитти таануу менен бала тамганы окуу аркылуу окуу көндүмүнүн алгачкы иш-аракеттерин иштетүүгө аракеттенет. Текстти окуу аркылуу муун түшүнүгү калыптана баштайт. Бул иш-аракеттер да сабатка үйрөтүүнүн алиппе мезгилинде калыптанат жана үйрөтүлөт (3, 133; 8,62).

3. Сөз байлыгы окуучуларга сөздөрдү тааныганга жана түшүнгөнгө жардам берет. Сөз байлыгын өстүрүү жана жаңы сөздөр менен тынымсыз иштөө окуу боюнча жетишкендиктерди жогорулатууда маанилүү роль ойнойт. Ага багытталган атайын окутуу абдан натыйжалуу болгондугуна карабастан, сөз байлыгын толуктоонун ар кандай түз жана кыйыр методдорун колдонуу да маанилүү. Жөнөкөй көнүгүүлөргө караганда мазмуну бай өзгөчө тексттерди колдонуу сөз байлыгын бир топ натыйжалуу өстүрүүгө жардам берет. Сөз байлыгын өстүрүүнүн натыйжалуу методдору сөздөрдүн маанисинин жана сөздөрдүн ортосундагы байланышты аныктоону камтыйт. Сөздүн мааниси тааныш сөздүн маанисин үйрөнүү, тааныш түшүнүктү билдирген жаны сөздүн мааниси менен таанышуу, тааныш эмес түшүнүктү билдирген жаны сөздүн мааниси менен таанышуу, тааныш сөздүн маанисин тактоо жана кенейтүү аркылуу жүргүзүлөт. Ал эми алардын маанисин талдоодо жана колдонууда сөз жасоо жолдорун эске алуу, контексти (багыттама жардамды) пайдалануу, окутууда көп пайдалануучу сөздөр, сөздөрдү топтоштуруу, бир нече мааниге ээ болгон сөздөр (омонимдер), синонимдер, антонимдер, фразеологиялык сөздөрдү иликтеп үйрөнүү, иллюстрациялык материалдар менен иштөө, тематикалык постерлерди колдонуу ыкмалары аркылуу (баяндоо, издөө, салыштыруу, суроо түзүү, сахналаштыруу, үн чыгарып ой жүгүртүү, божомолдоо) иш жүргүзүлөт. Бул материалдарды колдонуу окуучунун окуу көндүмүн толуктоого, байытууга, өркүндөтүүгө багыт берет. Сөз байлыгы жалпысынан сабатка үйрөтүүнүн жана адабий окууга үйрөтүүнүн методикаларында үйрөтүлөт, калыптанат (3, 309).

4. Шар окуу – бул сөздөрдүн маанисин түшүнүп, тиешелүү деңгээлде көркөм окуп, сезимдерди, эмоцияларды туура бере билүү же басымды тиешелүү сөзгө же фразага коюу менен тез окуу жөндөмдүүлүгү. Шар окуу көндүмдөрүнө үйрөтүү буларды өзүнө камтыйт: башкарып окуу, анда окуучулар болгон каталарды оңдой турган жана кайтарып байланыш бере турган кимдир-бирөөгө үн чыгарып окушат; ошондой эле өз алдынча окуу, ал окуучулардын үн чыгарбай, ичинен окуусун билдирет. Шар окуган окуучуларда жаңы сөздөрдү таануу, ылдам, так жана көркөм окуу, ошондой эле окуганын жакшылап түшүнүү жөндөмдөрү жакшы өнүккөн болот. Окуунун формалары менен иштөө шар окууну ишке ашырууда багыттоочу катары жүргүзүлөт. Үлгүлүү окуу – бул мугалимдин текстти үн чыгарып, көркөмдөп жана эмоционалдуу окуусу. Үлгүлүү окуу айрым сөздөрдү жана жалпы текстти түшүнүүгө, божомолдоого багыттайт. Биргелешип окуу мугалим менен окуучу, окуучу менен окуучунун биргелешкен чыгармачылык окуу стратегияларын, сөздөрдүн маанилерин жана окуган текстти түшүнүү көндүмдөрүн колдонуу аркылуу тексттин үстүндө иштөөсүнө шарт түзүлөт. Биргелешип окуу окуучуну текст менен өз алдынча иштөө көндүмүн калыптандырат. Башкарып окуу текстти окуу стратегияларын колдонууну, ишке ашыруучу процесс болуп саналат. Өз алдынча окуу тандалып алынган текстти өздөштүрүлгөн окуу стратегияларын колдонуу менен окуучулардын өз алдынча окуусун ишке ашырат. Окуучунун үн чыгарып, купуя окуу көндүмдөрү ишке ашат (8,12; 11,14; 12, 127)

Шар окуу башка компоненттеринде эн алгач окуунун формалары менен иш жүргүзүлөт. Мында үлгүлүү, биргелешип, башкарып, өз алдынча окууга басым жасалат. Шар окуунун компоненттери туура окуу, окуу ылдамдыгы (окуу ылдамдыгынын ченемдери: үлгүлүү, базалык, төмөнкү), көркөм окуу (үндүн күчү, тон, темп, ритм, логикалык тыным, логикалык басым) ишке ашат. Шар окууну ишке ашыруу татаал жол. Мындагы бардык компоненттер бири-бирине тыгыз байланышкан. Бул иш-аракеттер сабатка үйрөтүүнүн жана адабий окууга үйрөтүүнүн методикасында үйрөтүлөт жана калыптанат (3, 450).

5. Окуганын түшүнүү – бул окурмандын, тексттин жана *мазмундун* ортосундагы өз ара татаал байланыш. Ал сөздөрдү таануунун жана кепти түшүнүүнүн натыйжасы болуп саналат. Окуганын түшүнүү көндүмүнө сапаттуу окутуу окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эсепке алат. Мугалимдер шар окууга үйрөтүүнүн, буга чейинки алган билимдерин активдештирүүнүн, сөз байлыгын өстүрүүнүн, окуучуларды шыктандыруунун жана окуучулардан текстке байланыштуу суроолорго мазмундуу жооп алуунун эсебинен аларга окурмандык компетенттүүлүгүн жогорулатууга жардам берет. Окуганын түшүнүүдө 3 чон баскыч ишке ашат. 1. Текстти окуганга чейин. 2. Текстти окуу учурунда. 3. Текстти окугандан кийин. Окуганын түшүнүүдө текстти туура окуй алуусуна, сөздүн маанисин түшүнүүсүнө, шар окуй алуусуна, окуучунун турмуштук тажрыйбасына жана билимине, окуп жаткан учурда окуучунун эс тутумунан, ой жүгүртө жана эске тутуусуна басым жасалат. Окуганын түшүнүүдө стратегиялар менен иштөө, аларды колдонуу ыңгайлуу (китеп менен тааныштыруу, тажрыйбасын жана билимдерин активдештирүү, визуалдаштыруу, жоромолдоо, суроо коюу, түшүнгөнүн айтып берүү, жалпылоо, байланыш түзүү, окуган чыгармасын талдоо, окуганын, түшүнгөнүн баалоо, чыгарманын картасы, чыгарманын айлампасы, чыгарманын дарагы, Венндин диаграммасы, БББ таблицасы, кластер, суроо түзүү, ачык жабык суроолор, кайра айтып берүү, каарманга мүнөздөмө берүү, синквейн ж.б.) (3, 320; 10,12)

Башталгыч класстагы окуу көндүмүн калыптандыруу узак мөөнөттө ишке ашырылат. Аларды жетектөө жана план боюнча ишке ашыруу башталгыч мугалиминин чыгармачылыгына байланыштуу. Биз жогоруда көрсөткөн сунуштардын баары Адабий окуу предмети аркылуу ишке ашат, алар менен иштөөнүн методикасы сабатка үйрөтүүнүн жана адабий окууга үйрөтүүнүн методикасында каралат, алар аркылуу мектеп

тажрыйбасына сунушталып келе жатат. Демек, адабий окууга үйрөтүүнүн методикасы окуу көндүмүнүн калыптанышын, анын өркүндөтүлүшүн жетектейт (2,279).

Пайдаланган адабияттар:

1. Абдухамидова Б. 2-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн колдонмо / Б. Абдухамидова, К. Ибраимова, С. Рысбаев Бишкек, 2013. – 80 б.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2015. – 377 б.
3. Бердибаев Э. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы / Э. Бердибаев, Б. Рысбекова, С. Турусбеков, К. Сартбаев. – Фрунзе, 1965. – 430 б.
4. Ишекеев Н. Кыргыз адабиятынын окуу китептери: өткөнү, бүгүнкүсү жана келечеги. / Н. Ишекеев. – Бишкек, 2011. – 200 б.
5. Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралы. – Бишкек, 2004. – 348 б. http://www.bizdin.kg/elib/kitepter/pdf/enclpdia_pedagogy.pdf
6. Муратов А. Окуучулардын адабий-теориялык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдору / А. Муратов. – Бишкек, 2009. – 140 б.
7. Муратов А. Адабиятты жаныча окутуу: методдор, каражаттар жана шилтелмелер / А. Муратов, К. Байсабаев. – Бишкек, 2010. – 67 б.
8. Рысбаев С.К. Баланын китеп окуусун уюштуруу технологиялары / С.К. Рысбаев. – Бишкек, 2015. – 70 б.
9. Сартбаев К. Ишенаалы Арабаевдин агартуу майданындагы асыл мурастары жана анын ишин уланткан / К. Сартбаев, А. Мураталиева. – Бишкек, 2011. – 185 б.
10. Токтомаматов А.Д. Кыргыз башталгыч класстары үчүн адабий окуу китебинин дидактикалык негиздери: педаг. илимд. канд. ... дисс. автореф. / А.Д. Токтомаматов. – Бишкек, 1995. – 24 б.
11. Сакиева С.С. Адабий окуу жана окутуунун парадигмалары / С.С. Сакиева, А.И. Орозбаева // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2019. – № 1. – 10-17.
12. Сакиева С.С. Окуу көндүмүнүн калыптанышы жана өркүндөтүлүшү / С.С. Сакиева, А.И. Асаналиева М.М. // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2022. – № 1. – С. 125-131.